

Propositional and oppositional predication have been analysed at the article in the interconnection with the functions of the political discours of the modern society. Immanent superiority of the manipulative function to the cognitive. It is emphasized that in the open society as eligible form of social organization cognitive function has the superiority to manipulative.

Keywords: *propositional predication, oppositional predication, cognitive function, manipulative function, modern society, open society.*

УДК 101.9:132.2

ББК 87.22

Ольга Духович

НЕКЛАСИЧНІ АСПЕКТИ ГНОСЕОЛОГІЇ У ПРАЦІ “ДО ФІЛОСОФІЇ ВЧИНКУ” М. БАХТІНА

У статті розглянуто працю раннього періоду творчості М.М. Бахтіна “До філософії вчинку” як приклад некласичності бахтінської гносеології. Виділено основні ознаки некласичної теорії пізнання, які притаманні цій праці: відмова від наукоцентризму, тісний зв’язок когнітивних проблем з проблемами інших галузей філософії, переосмислення “Я-центризму”, пост-критицизм. Розкрито зміст понять “відповідальність”, “повинність”, “причетне мислення”, які є сутнісними ознаками поняття “вчинок” у М.М. Бахтіна.

Ключові слова: *пізнання, подія буття, вчинок, не-алібі в бутті, відповідальність, повинність.*

У сучасних умовах триває пошук підходів, здатних розширити можливості теорії пізнання в осмисленні специфіки інформаційного суспільства та природи людини. Одним із джерел для таких пошуків є філософська творчість М.М. Бахтіна. Необхідність розглянути його працю “До філософії вчинку” пов’язана з наявністю в ній вихідних ідей і рис, які певним чином розвивалися протягом усієї наукової діяльності дослідника.

Крім того, звернути посилену увагу на проблему пізнання у творі вченого “До філософії вчинку” нас спонукає той факт, що в XXI столітті дедалі сильніше дає про себе знати так звана “криза вчинку”, про яку філософ писав ще в 20-х рр. XX століття. Суть цієї кризи полягає в тому, що утворилася прірва між “мотивом вчинку та його продуктом” [2, с.50].

Праця М.М. Бахтіна “До філософії вчинку” стала предметом дослідження багатьох науковців. Зокрема, А.В. Кривошеєв і В.А. Малахов вивчають цей твір в етичній площині. А.І. Калигін аналізує естетичні теорії в ранній творчості М.М. Бахтіна як спосіб, що вирішує етичні проблеми особистості художніми засобами. Заслужують на увагу роботи В.Л. Махліна і Н.К. Бонецької, які, дотримуючись “еволюційного” підходу до творчості мислителя, розглядають роботу “До філософії вчинку” як сприятливе підґрунтя для подальшого зростання ідей М.М. Бахтіна.

Проаналізувавши ряд публікацій вищеназваних авторів, вважаємо, що ідеї М.М. Бахтіна, які тяжіють до гносеологічної проблематики, розглянуті опосередковано або недостатньо. Тому нашою метою є визначення ключових ідей і рис-маркерів некласичної гносеології М.М. Бахтіна на основі його праці “До філософії вчинку”.

У більшості випадків єдиний погляд на творчість М.М. Бахтіна дослідники формують шляхом виділення ключових категорій із його понятійного апарату для пізнання наукового доробку мислителя в цілому. Найчастіше однією з таких категорій є “діалог”. Зокрема В.А. Малахов зазначає, що, хоча термін “діалог” ми в роботі “До філософії вчинку” не знайдемо, подальший розвиток вихідних позицій, висвітлених у цій праці, зумовив звернення Бахтіна до діалогічної проблематики й специфіки бахтінського розуміння діалогу [11, с.215]. Н.К. Бонецька вказує на те, що ранні роботи

молодого М.М. Бахтіна “До філософії вчинку”, “Автор і герой в естетичній діяльності” ми можемо розглядати як переддіалогічну фазу його думки, яка підготувала концепцію діалогу книги про Достоєвського [6, с.34], В.Л. Махлін вважає, що твір “До філософії вчинку” є попереднім етапом відносно “діалогізму” [12, с.108]. На думку багатьох дослідників творчого спадку М.М. Бахтіна, саме цей невеликий рукопис містить тезисну й конспективну характеристику великого філософського задуму, початком здійснення якого він є [9, с.34].

Поділяючи вищеподані позиції ми вважаємо, що в роботі “До філософії вчинку” наявні філософські витоки й методологічні коріння основних ключових ідей і категорій (“відповідальний вчинок”, “причетне мислення”, “не-алібі в бутті”), які, так чи інакше, відіграли значну роль або отримали явний розвиток у подальших працях М.М. Бахтіна і допомагають осмислити сутність пізнавального процесу, також висвітлену в роботах філософа.

Аналіз твору “До філософії вчинку” показує, що мислитель поставив перед собою фундаментальне завдання – насамперед створити певну “першу філософію”. Проект створення “першої філософії” – це та призма, крізь яку вчений буде розкривати етичні, естетичні та гносеологічні проблеми.

Розгляд власне гносеологічних ідей твору ми будемо здійснювати через їх зіставлення з основними рисами неklasичної теорії пізнання, які виділив В. О. Лекторський. Хоча, на думку дослідника, неklasичний підхід до пізнання почав складатися лише в останні десятиліття ХХ ст. [10, с.103], ми вважаємо, що вже для раннього періоду творчості М.М. Бахтіна 1920–1930 рр. характерні ідеї, які є неklasичними за своїм характером.

Першою рисою неklasичної теорії пізнання, яка властива для твору “До філософії вчинку”, ми вважаємо відмову від наукоцентризму. Якщо згадати, що, починаючи з епохи Нового часу, саме природничо-наукове знання досить довго домінувало, виключаючи, за словами філософа, “живу історичну реальність”, “світ життя”, то очевидно, що ці “натуралістичні”, “об’єктивістські” зразки увійшли й в інші типи знання, зокрема в етику та естетику. Більшість теоретико-пізнавальних побудов базувалася на тому, що саме сказане наукою про світ існує насправді (М.М. Бахтін неодноразово буде заперечувати цю позицію). За такого абстрактно-гносеологічного “теоретизму” виникає, на думку філософа, “принциповий розкол” на два світи, “які абсолютно недоступні один одному, світ, у якому об’єктивується акт нашої діяльності, і світ, у якому цей акт дійсно протікає, здійснюється” [2, с.8]. Розрив між цими двома світами можна подолати тільки зсередини “відповідального вчинку”. Прірву між культурою (продукт нашої діяльності) і життям (світ, у якому ми безпосередньо діємо) М.М. Бахтін розглядає як спадщину наукового раціоналізму, сповна мірі усвідомлюючи природу й місце так званого “теоретизованого” світу. Філософ не заперечує цей світ, а усвідомлює його обмеженість, частковість. Очевидно, що М.М. Бахтін критикує “теоретизм”, який панував із часів Декарта, як єдину правомірну й універсальну традицію. Дослідник пише: “Єдине історично дійсне буття більше і важче єдиного буття теоретичної науки, але цю різницю у вазі, очевидну для живої свідомості, свідомості, яка переживає, неможливо визначити в теоретичних категоріях” [2, с.13].

Таким чином, відмова від наукоцентризму, що притаманна для філософських поглядів М.М. Бахтіна, дає нам першу підставу віднести його ідеї до неklasичної теорії пізнання.

Другою рисою неklasичної теорії пізнання, яку ми виділяємо у творі, є тісний зв’язок теорії пізнання з проблемами інших галузей філософії, науки й культури в цілому. Поділяючи думку В.А. Малахова, зазначимо, що “головна ідея праці полягає в тому, що ані наука, ані філософська метафізика, ані естетична інтуїція, ані теоретична етика як об’єктивовані галузі людської свідомості й досвіду не дають нам доступу до

пізнання єдиного та конкретного буття, як воно безпосередньо переживається нами” [11, с.215]. Ми можемо пізнати це буття тільки зсередини справжнього вчинку, унікального, цілісного та єдиного у своїй відповідальності, тільки в “цілісній самодетермінованій моральній дії” [11, с.215]. Уже в цьому пункті можемо побачити тісне співвідношення гносеологічного та етичного моментів, що є, на нашу думку, другою суттєвою підставою розглядати ідеї М.М. Бахтіна в межах неklasичної традиції теорії пізнання. Із цього пункту, на думку філософа, і повинна починатися так звана “перша філософія”, яка не може бути розкрита за допомогою системи абстрактно-теоретичних положень і законів, а може бути лише описом, феноменологією світу вчинку. А якщо згадати той факт, що неklasичність гносеології пов’язують з її міждисциплінарністю, лінгвістичним поворотом, то це посилює інтерес до аналізу всіх наступних робіт мислителя, у яких він працював на стику філософії, літературознавства, мистецтвознавства, культурології.

Що стосується поняття “вчинок”, яке позначає не тільки певну дію, а й метод осягнення та побудови події-буття, то конкретного його визначення у М.М. Бахтіна немає. Філософ застосовує цю категорію гранично широко. Уже на перших сторінках трактату читаємо: “Кожна думка моя з її змістом є мій індивідуально-відповідальний вчинок, один із вчинків, з яких складається все моє єдине життя як суцільне вчинення... я вчиняю всім своїм життям, кожний окремий акт і переживання є моментом мого життя-вчинення” [2, с.8]. Тобто дослідника навіть переживання, думки, почуття можуть бути вчинками. Проте ми можемо конкретизувати розуміння філософом цього поняття, спираючись на певні ознаки, які, на думку М.М. Бахтіна, вчинкові притаманні.

Так, для вчинку характерна повинність, яка, що важливо, “є не абстрактно загальною, тобто такою, яка виводиться з теоретичного споглядання певного стану людських справ, а є категорією індивідуального вчинку... його незамінності” [11, с.217]. Хоча ми не можемо відкинути теоретичний бік учинку, питання в тому, чи може вчинок, який розглядається лише як теоретичне судження, бути необхідною й достатньою підставою “першої філософії”? Не може, оскільки вчинок повинен володіти абсолютною повинністю – але таким не спроможний бути вчинок, узятий тільки із свого теоретичного боку. Усі спроби подолати дуалізм пізнання й життя, думки та єдиної конкретної дійсності зсередини теоретичного пізнання абсолютно безнадійні. І в цьому вада відсторонено-теоретичного світу: його судження (якими б вони не були, до якої б галузі наук не належали, у тому числі й до царини моральної філософії, етики) мене, живу, дійсно буттєву, людину ні до чого не зобов’язують, а значить, не можуть бути підґрунтям мого буття. Відірвавши змістовно-смысловий бік учинку від історичного акту його існування, ми лише шляхом певного спекулятивного стрибка (яскравим прикладом є категоричний імператив І. Канта) можемо задати вчинку необхідну повинність, що, за словами М.М. Бахтіна “те ж саме, що підняти самого себе за волосся” [2, с.11]. Поки відсторонено-теоретичний світ, чужий єдиній історичності, залишається у своїх кордонах, його автономія виправдана й непорушна. Але як тільки теоретичний світ поширює свої закони за межі самого себе, накидаючи свою категоріальну сітку на світ реального історичного життя, то відбудеться крах і того, й іншого. Це відбувається тому, що у світ теоретичних побудов, який відмежований від відповідально-індивідуального історичного акту, людина не може включити себе в усій своїй дійсності, оскільки, на думку М.М. Бахтіна, ми б опинилися в теоретичному світі визначеними, минулими та завершеними, ми відкинули б себе із життя в індиферентне, принципово готове й завершене теоретичне буття. У теоретичному світі неможливо жити, відповідально вчиняти. Теоретичний світ розвивається й живе так, якби мене не було, але парадокс полягає в тому, що я все таки є [8, с.36]. Тому всі спроби пробитися зсередини теоретичного світу в живий світ учинку визнані філософом безнадійними. Марними та-

кож є спроби пробитись у світ буття події засобами “естетичного пізнання”. Продукт естетичної діяльності також відсторонений від акту його здійснення. З одного боку, емоційність художнього буття близька емоційності реального життя, з якою не впраються сухі теоретичні побудови. Тому, як пише Н.К. Бонецька, “у філософа художній світ покликаний зіграти роль моделі для світу дійсного” [5, с.29], що зумовлює, на нашу думку, прагнення М.М. Бахтіна дати опис героя художнього твору, що діє в образотворчому світі вже в наступній його роботі “Автор і герой в естетичній діяльності” [1]. З іншого боку, на думку М.М. Бахтіна, між предметом естетичного бачення й суб’єктом – носієм акту цього бачення зберігається така ж принципова недоступність, як і в теоретичному пізнанні.

Ще одною ознакою вчинку, яка безпосередньо пов’язана з повинністю, є відповідальність. Інакше кажучи, повинність можлива лише там, де є неповторно-індивідуальна відповідальність, яка споріднена ще з одним бахтінським поняттям – “не-алібі в бутті”, яке філософ описує так: “...Я причетний до буття єдиним і неповторним чином, я займаю в єдиному бутті єдине, неповторне... для іншого місце... Те, що мною може бути здійснено, ніким і ніколи здійснено бути не може” [2, с.38–39]. Людина не має права на “алібі”, на уникнення тої єдиної відповідальності. Звісно, можна спробувати ігнорувати факт свого не-алібі в бутті, ігнорувати свою активність, відповідальність. Та всі ці спроби будуть невдалими, бо людина не може позбутися своєї єдиності та унікальності. Усе змістовне наповнення нашої свідомості (наприклад, такі поняття, як добро, краса, істина) є лише можливості в безкінечному бутті, “тільки не-алібі в бутті перетворює порожню можливість у відповідальний дійсний вчинок” [2, с.40]. Звідси випливає, що і “подія-буття”, і “вчинок” спираються на унікальність та особистісну активність суб’єкта. Із цього моменту слід зупинитися на третій рисі поглядів М.М. Бахтіна, яка дає нам змогу віднести їх до неklasичної традиції теорії пізнання – **переосмислення традиційного декартівського “Я-центризму”**. Саме особистісна активність є тим чинником, який породжує саму людину й буття, що її оточує. Світ розташований навколо особистості, зауважимо, “досить таки монологічний світ” [11, с.222]. Чи свідчить це про так званий декартівський суб’єктоцентризм? Як пише В.А. Лекторський, з точки зору Декарта, факт існування суб’єкта – це взагалі єдиний і самодостатній факт. В усьому іншому, в тому числі й в існуванні інших людей можна сумніватися. З цього випливають проблеми можливості пізнання зовнішнього світу, свідомості інших людей [10, с.107]. У М.М. Бахтіна про такий сумнів аж ніяк не йдеться, навпаки, “будучи центром визнання та утвердження цінностей довколишнього буття, я аж ніяк не являю собою конкретний ціннісний центр цього буття, цього світу, навколо якого б вибудовувалась ієрархія інших прилеглих цінностей... Якщо таким ціннісним центром аподиктично не могу бути я, ним цілком може постати інша людина” [11, с.225]. Філософ неодноразово наголошує, що жити із себе, виходити із себе у своїх учинках зовсім не означає жити собою, жити й діями для себе. “Два принципово відмінних, але співвіднесених між собою ціннісних центри знає життя: “Себе та Іншого, і навколо цих центрів розподіляються й розташовуються всі конкретні моменти буття”. Хоча в даній тезі ще далеко до створення цілісного діалогічного вчення” [11, с.226], однак припустити, що вона може слугувати одним з відправних пунктів для цього. Один і той же змістовно тотожний предмет – момент буття, співвіднесений зі мною або з іншим, ціннісно по-різному виглядає, і весь змістовно-єдиний світ, співвіднесений зі мною або з іншим, наповнений абсолютно іншим емоційно-вольовим тоном. Цим не порушується смислова єдність світу, але підноситься до рівня подієвої єдиності. М.М. Бахтін дає нам архітектоніку індивідуального, неповторного світу. Основними конкретними моментами (“архітектонічні точки”) він називає такі: “я для себе, інший-для мене і я-для-іншого”. У подальших працях філософ буде більш де-

тально підкреслювати відмінність самосприйняття (я-для себе) від сприйняття людини Іншим (я-для-іншого) і дійде висновку, що діалог – це чи не єдина можливість існування індивідуальності, тобто те, що визначає її внутрішню сутність.

Таким чином, спостерігаємо певне переосмислення класичного декартівського “Я-центризму”, що дає нам третю підставу віднести філософську творчість М.М. Бахтіна до неklasичної традиції теорії пізнання.

Наступна суттєва ознака вчинку – причетне мислення, для якого притаманне залучення до “конкретної одиничності” вчинку на основі “не-алібі в бутті”. Причетне мислення, за М.М. Бахтіним – це мислення єдиної, конкретної, відкритої подіям свідомості, яка відповідально вчиняє. Засоби теоретичного пізнання дають свідомості відсторонено-теоретичне, загальне знання про буття, яке являє собою результат відсторонення від свого єдиного місця в бутті. Щоб стати індивідуально значним і ціннісним для конкретного історичного суб’єкта, бути утвердженим і втіленим у подіях його єдиного буття, загальне знання, як пише М.М. Бахтін, повинно бути “інкарноване мною... перекладено на мову причетного мислення” [2, с.45]. Причетне мислення тісно пов’язане з емоційно-вольовим тоном, який проникає в усі змістові моменти думки. Емоційно-вольовий тон – це належна морально-значима, відповідально активна позиція того, хто пізнає. Очевидно, що емоційно-вольова реакція невіддільна від предмету пізнання, а предмет ніколи не даний у своїй чистій індивідуальній предметності, оскільки вже просте виділення його – це поява емоційно-вольової позиції, ціннісної установки. “Усе з чим я маю справу, дане мені в емоційно-вольовому тоні, бо все дане мені, як момент події, у якій я беру участь” [2, с.32]. Активно переживати переживання, думати думку – означає не бути до них абсолютно індивідуальним, а емоційно-вольовим чином їх стверджувати.

Останньою рисою неklasичної теорії пізнання, яка властива для твору “До філософії вчинку” можна вважати пост-критицизм. Нагадаймо, що пост-критицизм не означає відмови від філософської критики, а лише передбачає розуміння того, що пізнання не може початися з нуля [10, с.110]. Мова йде не про безумовну довіру до попередньої традиції, а прийняття її як певної точки опори, від якої можна буде відштовхнутись. Наприклад, такою точкою опори для М.М. Бахтіна є деякі ідеї Г. Когена. Російський філософ активно використовував поняття марбурзької школи неокантіанства, а саме: “данність” і “заданість”, “вчинок”, “відповідальність”, “співвідношення Я та Іншого”. Зауважимо, що це було критичне осмислення поглядів Г. Когена під час створення власної філософської концепції. Дослідниця Л.А. Гоготішвілі, вказуючи не тільки на наявність неокантіанської термінології у творі “До філософії вчинку”, пише, що застосовані М.М. Бахтіним різні, у тому числі суперечливі одна одній, термінологічні системи утворюють у тексті двоголосі конструкції й невласно-пряму мову, інколи з антиномічним і парадоксальним значенням [7, с.383].

Таким чином, з огляду на те, що збережений фрагмент праці “До філософії вчинку” розвивається в декількох термінологічних пластах (термінологія кантіанства, неокантіанства, гуссерлівської етики, філософії життя), які, утім, не заперечують самотності поглядів російського філософа, ми можемо вести мову про те, що сама манера викладу М.М. Бахтіним своїх позицій дозволяє виділити посткритицизм як ще одну рису неklasичної теорії пізнання, що характерна для праці “До філософії вчинку”.

Однак значно виразніше риси посткритицизму проявляться в наступних роботах М.М. Бахтіна, де він торкатиметься проблем тексту, даного йствореного, автора, адресата й нададресата. Філософ буде детально вести мову про те, що будь-яка наша думка виникає й формується в процесі взаємодії з чужими думками [3; 4].

Отже, для праці раннього періоду творчості російського науковця “До філософії вчинку” характерні відмова від наукоцентризму, тісний зв’язок проблем гносеології з проблемами інших галузей філософії, зокрема етики, подолання традиційного декар-

тівського суб'єктоцентризму, які є основними ознаки неklasичної теорії пізнання. З огляду на те, що ці ознаки будуть проглядатися більш явно в подальших дослідженнях М.М. Бахтіна, особливо стосовно посткритицизму й подолання суб'єктоцентризму, відкривається перспектива детального дослідження цих праць, що дасть змогу простежити певну еволюцію в поглядах філософа.

1. Бахтин М. М. Автор и герой в эстетической деятельности / М. М. Бахтин // Собрание сочинений : в 7 т. Т. 1 : Философская эстетика 1920-х годов. – М. : Языки славянской культуры, Русские словари, 2003. – С. 69–263.
2. Бахтин М. М. К философии поступка / М. М. Бахтин // Собрание сочинений : в 7 т. Т. 1 : Философская эстетика 1920-х годов – М. : Языки славянской культуры, Русские словари, 2003. – С. 7–68.
3. Бахтин М. М. К философским основам гуманитарных наук / М. М. Бахтин // Собрание сочинений : в 7 т. Т. 5 : работы 1940-х – 1960-х годов – М. : Языки славянской культуры, Русские словари, 1997. – С. 7–68.
4. Бахтин М. М. Проблема текста / М. М. Бахтин // Собрание сочинений : в 7 т. Т. 5 : Работы 1940-х – 1960-х годов – М. : Языки славянской культуры, Русские словари, 1997. – С. 306–326.
5. Бонецкая Н. К. М. М. Бахтин в двадцатые годы / Бонецкая Н. К. // Диалог. Карнавал. Хронотоп. – Витебск, 1994. – № 1. – С. 16–62.
6. Бонецкая Н. К. М. Бахтин и идеи герменевтики / Н. К. Бонецкая // Бахтинология : Исследования, переводы, публикации. – С. Пб. : Алтейя, 1995. – С. 32–42.
7. Гогтишвили Л. А. Послесловие и комментарии к работе “К философии поступка” / Л. А. Гогтишвили // Бахтин М. М. Собрание сочинений : в 7 т. Т. 1 : Философская эстетика 1920-х годов – М. : Языки славянской культуры, Русские словари, 2003. – С. 343–878.
8. Калыгин А. И. Ранний Бахтин : Эстетика как преодоление этики : Эго-персонализм, лирический герой и единство эстетических теорий / Калыгин Александр Иванович – М. : РГО, 2007. – 129 с.
9. Кривошеев А. В. Поступок как основание фундаментальной онтологии М. М. Бахтина / Кривошеев Алексей Викторович // Вестник Томского государственного ун-та. – 2007. – № 300-3. – С. 34–37.
10. Лекторский В. А. Эпистемология классическая и неклассическая / Лекторский Владислав Александрович. – М. : Эдиториал УРСС, 2001. – 256 с.
11. Малахов В. А. Етика спілкування : навч. посіб. / Віктор Малахов – К. : Либідь, 2006. – 400 с.
12. Махлин В. Л. Михаил Бахтин: философия поступка / В. Л. Махлин. – М. : Знание, 1990. – 64 с.
13. Микешина Л. А. Значение идей Бахтина для современной эпистемологии / Л. А. Микешина // Философия науки. Вып. 5 : Философия науки в поисках новых путей. – М., 1999. – С. 205–227.

The research of early period M.M. Bakhtin's creation – “Toward a philosophy of the act” is considered as an example of non-classical M.M. Bakhtin's gnoseology. The main characteristics of non-classical theory of cognition which are character to this work are selected. They are: the refuse from science-centrism, the close contact cognitive problems of other fields of philosophy, the revaluation of “self-centrism” and post-criticism. The substances of concepts such as “responsibility”, “necessity”, “involved mentality” are discovered. They are the main points of concept such as “act,” in M.M. Bakhtin's research.

Keywords: cognition, act, non-alibi in being, responsibility, necessity.

УДК 167. 7: 168. 521

ББК 87. 25

Анастасія Чейз

СТРАТЕГІЇ РЕДУКЦІОНІЗМУ В ПОСТНЕКЛАСИЧНІЙ НАУКОВІЙ РАЦІОНАЛЬНОСТІ

У статті здійснюється раціональна реконструкція еволюції наукової раціональності з метою осмислення стратегій редукціонізму в її типах. Основна увага фокусується на тенденції до інтеграції класичних редукціоністських стратегій у постнекласичну наукову раціональність. Постулюється теза про уніфіковані фізичні теорії як проект редукціонізму постнекласичної науки, окреслюються їх вади й перспективи.

Ключові слова: постнекласична наукова раціональність, редукціонізм, уніфіковані фізичні теорії.